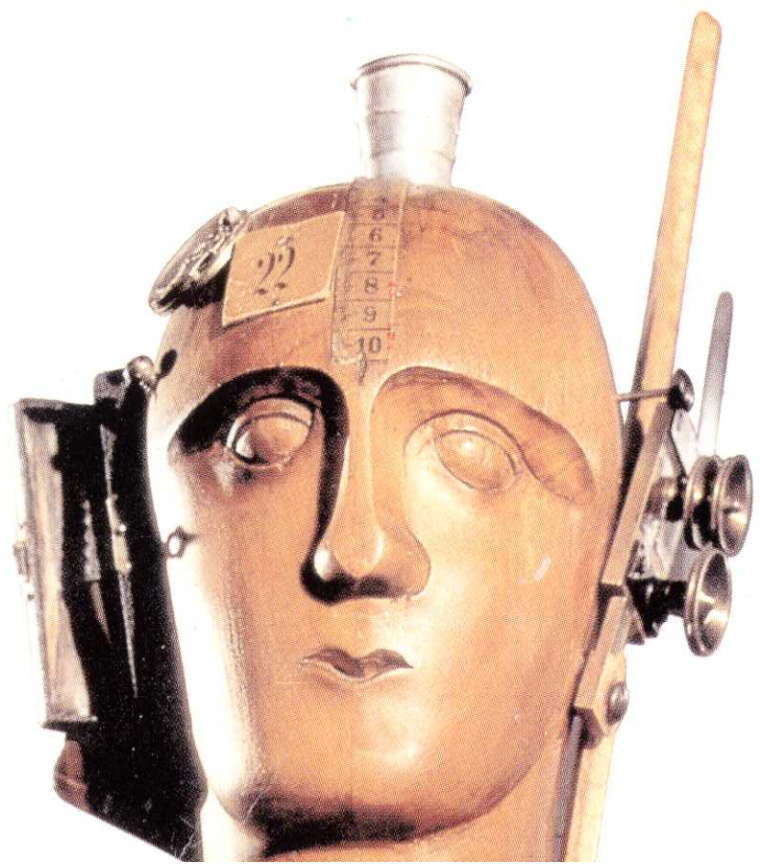
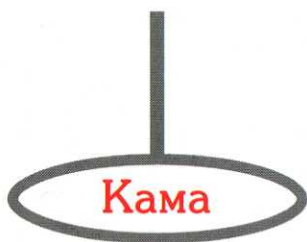

Елементи на социологията

Анри Мендрас

Анри Мендрас

Елементи на социологията

Кама, 2002

ОЩЕ ЕДНА „ПОКАНА“ ЗА „ИЗКУШЕНИ“ И „НЕИЗКУШЕНИ“ СОЦИОЛОЗИ ...

Постоянната смяна на съзидателни и разрушителни общества, на спокойни и кризисни периоди, съпровожда неотменно развитието на човешката цивилизация. И все пак като че ли същественото остава скрито в неясните контури на предположения, хипотези или изкуствени конструкции. Но човешкият дух никога не се е отказвал от своите търсения, дори и когато тъмни сили са го убеждавали, че отговорите на всички въпроси са намерени!

Векове наред различни социални мислители очакват „чудо“ от класата-месия в световната история, от един народ, от избраната раса, от нова религия или от силата на идеологиите. Някои от тях обръщат поглед към миналото, а в техните социални конструкции властва застина- лостта, други – отправят към бъдещето. За всеки от следващите се един след друг различни социални светове се предполага, че е намерил начин да овладее неуловимата мистериозна социална реалност.

Всекидневният човешки свят има своето минало, в което определени представи са „работили“ добре. Той има своето настояще, в което те допринасят за подреждането на обществото, за постигането на определен социален ред. Очаква се, че в бъдещето на този всекидневен свят тези представи също би трябвало да „работят“. За един конституиран и устойчив социален свят не е проблем преходът от миналото към настоящето и бъдещето. Но съвсем не е така, ако кризите следват една след друга. Тогава безвъпросността на настоящето преминава в серия от въпроси. Именно несигурността, усещането за криза обуславят търсенето на нови отговори ...

Ето защо социологията е наука, която се развива непрестанно, която периодично поставя на преразглеждане приемани за очевидни истини. Социологическото мислене търси неистина във всяко твърдение. От своя страна, социологическата теория е критична и към своята кристализирала форма и съдържание, и към социалната действителност, която изучава. Така всяка отделна социологическа парадигма отстоява

правото си на съществуване. В констелацията от социални светове хронологията не е определяща.

Социален ред, общество, социална реалност – това са пределно абстрактни понятия, определен работен инструментариум, зад който остават много и различни привилегировани гледни точки. Но във всекидневния си живот хората се интересуват от социалния ред, който ги засяга пряко, а не от отвлечени разсъждения за общество и социален ред изобщо. От такъв порядък са и първите въпроси, които възникват както пред начинаещите студенти по социология, така и пред всички онези, чиито изследователски интерес е свързан с тази неприемаща ограничения наука.

Елементи на социологията е едновременно и книга, и учебник, която няма претенцията да предложи на своите читатели отговор, ако такъв е възможен, на всички социологически въпроси. Но прецизността, ерудираността, както и нетрадиционният подход на нейния автор Анри Мендрас – дългогодишен социолог-изследовател и преподавател – е позволила да бъдат представени и обяснени основните социологически понятия и школи. Същевременно накратко са изложени и кардиналните класически и модерни визии в социологията.

Определено предимство на предложеното учебно помагало е превъзходният стил, както и формалното разнообразие при излагането на съдържанието. На неговите страници социологията е представена не толкова и не само като съвкупност от познания, които могат да бъдат усвоени, колкото като нагласа спрямо социалните факти, начин за поставяне и изучаване на проблемите. Това е сложно интелектуално занимание, което **изисква бавно и постепенно обучение и възпитание на ума.**

Своеобразната „покана“, отправена от Анри Мендрас, един от създателите на модерната френска социология, към значителната аудитория „изкушени“ и „неизкушени“ от социологическата наука, има с какво да ги заинтригува и обогати. Може би *Елементи на социологията* ще отвори пред своите читатели вратата най-малкото към по-различно „проблематизиране на очевидностите“ ...

Що е социология?

В началото на ХХ век *социолозите* и *специалистите* от различните социални науки влязоха в остър и безплоден спор, породен от усилията им да определят предмета на социологията, да очертаят нейната сфера и да уточнят научния подход на социолога. Тази страница вече е затворена, така че нека не се връщаме отново към нея. За сметка на това, в последните няколко години се възроди друг спор, който се смяташе за окончателно преодолян. Според едната страна, добрата социология може да бъде само критика на обществото и всяка нейна претенция за научна строгост е просто идеологическа маска. За другата страна обаче, социологията е обновена форма на рефлексия върху обществото, доразвитие на социалното учение, форма за възраждане на идеологиите. Макар че взаимно се анатемосват, и едните и другите автори продължават да споделят общ подход, общ език и общо знание, доказвайки по този начин, че социологията си остава жизнена наука. Тази книга представя елементите на въпросното общо знание, основано върху емпиричните изследвания.

Да се дава определение на дадена наука още при нейното зараждане няма никакъв смисъл: можеха ли например физиците на ХІХ век да „дефинират“ проблемите на ядрената физика, които занимават учените на ХХ век?

Все пак, за възможно най-бързото създаване на общ научен език, е необходимо да се уточни смисълът на някои понятия. В наши дни тези думи и този език се използват от всички специалисти в социалните науки: краткият тълковен речник в края на книгата предлага определения за най-често използваните понятия. Ето защо с термина *социология* ние ще обозначаваме тук едновременно и самата социология, и социалната психология и етнологията. Това не е „империализъм“ от страна на една научна дисциплина, а израз на ясната констатация, че не съществува *фундаментална* разлика между проблематиката и методологията на тези три „дисциплини“.

1. СОЦИАЛНАТА НАУКА Е ЕДИННА

Тук на вниманието на читателя ще бъдат представени онези черти, които са общи за посочените научни дисциплини. След това начинаещият социолог ще забележи, че етнологът, с характерния за него вкус към далечни пътувания, се стреми да посещава непознати народи и изучавайки начина им на живот, се опитва да ги разбере в тяхното единство и цялост. Освен това, той ще установи, че за социалната психология като наука са характерни както анкетните техники и методи, основани върху словесното общуване между анкетатор и анкетирани, така и експериментиранието в лабораторни условия с малки групи. Етнологите започват да възприемат тази едновременно педантична и глобална гледна точка, като проявяват в това своя особен талант, докато социолозите постепенно придобиват вкус към пътуванията, интересуват се от далечни страни и започват широко да използват техники-

те на психосоциолозите; колкото до последните, те без колебание се разделят със своята специализация.

Затова нека ясно заявим, че в своя теоретичен и методологичен аспект социалната наука е принципно единна.

Тя се заема с изучаването на твърде разнообразни сфери от обществената действителност, но колкото и универсален и всепроникващ да е нейният дух, той не би могъл да обхване всички обществени явления, така че се налага концентриране върху специфични аспекти от живота на обществата, което закономерно води до растяща специализация. В този смисъл могат да съществуват социолози на индустрията, на религията, на селския живот, на политиката, на икономиката и т. н.

Някои от тях, изкушени да утвърдят независимостта си и да възславят своята област, започват да разглеждат „политическата наука“ или „демографията“ в единствено число. Така те внасят опасно объркване между интелектуалната дисциплина и полето на нейните научни изследвания. Ето защо трябва да се предпочита традиционното множествено число и да се говори за политически науки, които обединяват историята на идеите, конституционното сравнително право, политическата история, политическата социология и т. н... Аналогично може да се говори за индустриални науки или за религиозни науки, в които, заедно с икономиката и теологията, имат място и индустриалната социология, и религиозната социология. Всяко изследователско поле предполага множество научни дисциплини и не може, в името на самоцелната логика на класификацията, да служи за дефиниране на отделна наука.

Социологът не разглежда проблеми, които принадлежат единствено на неговата дисциплина, а още по-малко – нови проблеми. Велики умове са разсъждавали от най-дълбока древност над човешкото поведение, над живота на градовете и над общественото благо. Всичко е казано още от времето на Платон. Ако проблемите не са нови и са тясно свързани с други науки, как тогава може да се характеризира оригиналността на социолога по отношение на неговите предшественици или колеги? Да предположим, за начало, че той се опитва да създаде *позитивна* и *кумулятивна* наука, която систематизира социалните факти, и да уточним двете определения чрез кратък исторически обзор.

2. ВЕЛИКИТЕ ПРЕДЦИ

Въображаем диалог между Аристотел и Платон може да илюстрира противоречието между позитивната ангажираност на социолога и нормативната загриженост на моралиста. Като изхожда от определен набор от *апериорни* идеи за човешките ценности и идеали, Платон се опитва да създаде град, който да позволи на хората да осъществят тези идеали. Следвайки абсолютно противоположния метод, Аристотел най-подробно изучава устройството на различните гръцки градове и създава типология, чрез която да проникне в техния дълбок дух и смисъл. Впоследствие, преоткривайки нормативните постулати на Платон, той заявява, че най-добро му изглежда устройството на Атина. Неговият интелектуален подход обаче, дори да води до същия резултат, е принципно противоположен на Платоновия, защото изхожда от изучаването и описанието на реалните политически системи, върху които впоследствие авторът разсъждава, за да обоснове своите заключения. Именно това е подходът, който като цяло е характерен и за съвременния социолог.

Позитивната и емпирична гледна точка на Аристотел се възражда едва през XVIII век. Междувременно, мнозина велики умове смело отстояват позициите на Платон. Тома Аквински „строи“ Божия град, а Томас Мор замисля и дори чертае подробен план на идеалния град – неговата *Утопия*, което го прави предтеча как-

то на всички „утописти“, така и на съвременните урбанисти. Особено място следва да бъде отделено и на Ибн Халдун, чиито *Пролегомени* и досега си остават ценно четиво за социолога.

В много отношения, Монтеско е първият автор на социологическо произведение. В своите *Размисли за величието и падението на римляните* той се опитва да разкрие как една цивилизация израства, достига своя апогей и после умира; така авторът разглежда проблем на философия на историята в термините на историческата социология. Опитът не просто да опишем правилата, които обществата налагат върху човека, но и да разберем техния дух, *Духът на законите*, както и отношенията между тях, поведението на хората и структурата на обществото – това по дефиниция е един социологически проблем. Доколкото разглежда реалността и разсъждава върху нея преди да си изведе съответните заключения, Монтеско се утвърждава като първия социолог в съвременния смисъл на думата.

Така стигаме до XIX век, за да видим раждането на социологията, белязана с това име от Огюст Конт. Големите умове на този век имат амбицията да обхванат с един поглед, чрез своеобразна пророческа визия, миналото, настоящето и бъдещето на човечеството. Те се опитват да постигнат тотален синтез, философска „антропология“ на човека и обществата. Какво обаче ни остава сега от Огюст Конт, основателя и бащата на социологията? Няколко изключително ясни анализи върху сравнително ограничена проблематика. За сметка на това, законът за трите състояния, както и перспективите за прогреса на човечеството, днес изглеждат твърде архаично. И макар позитивната религия да е имала своите времена на слава във Франция и най-вече в Бразилия, социологът остава по-велик от религиозния пророк.

Същото се отнася и за големите оракули на френския и английския социализъм от XIX век – Фурие и Оуен, ако трябва да се ограничим само с тези две имена. Днес ученията им изглеждат впечатляващо проникновени, способни да открият цели хоризонти пред съвременното общество. Такъв е случаят и със Сен-Симон и съответно със сен-симонизма.

Най-големият социолог на XIX век – Карл Маркс, въплътява дълбокото, изначално противоречие на социологията. Неговият анализ за английския капитализъм от XIX век е безспорен шедьовър на социологическо изследване. Всички са единодушни по този въпрос, независимо дали са марксисти или не. Когато обаче, въз основа на своя анализ, Маркс се опитва да изведе общи закони и да ги приложи върху историята като цяло, за да разбере еволюцията на миналите общества и да предвиди бъдещето на човечеството, възниква остър спор между скептиците и хората на идеала. И този дебат става възможен само защото Маркс е не само социолог и учен, но и пророк: той се стреми да приложи върху човешката еволюция теория, изведена чрез ограничено изследване на конкретно общество. Това е претенция с недостатъчна методологична обосновка. Неговият прочит на историята е твърде спорен, а предвижданията му за бъдещето се оказват погрешни; това обаче не му пречи да постигне впечатляващ политически успех и да окаже огромно влияние върху обществата на XIX и XX век. Социологът несъмнено ще продължи да приветства и изучава политическата ефективност на марксизма, но в същото време той трябва да посочи, че марксистката концепция не се потвърди от фактите и че по същество това не е научна теория, а по-скоро социално учение.

Третият голям социолог на XIX век – Алексис дьо Токвил, демонстрира една съвременна методологична строгост при изучаването на американската демокрация и на Стария режим във Франция. В продължение на година в САЩ той изучава

функционирането на обществото. В резултат от своите наблюдения, формулира няколко вероятни тенденции за предстоящата еволюция на американското общество. И накрая, дълбоко убеден, че това развитие ще бъде *mutatis mutandis* на еволюцията, характерна за западната цивилизация, той щрихира няколко предположения, внимавайки при това да не стига много далеч в прогнозите си. Като се ограничава в дадено общество и конкретна епоха, той все пак успява да задълбочи изследването до такава степен, че неговият анализ – истински социологичен шедевър, остава валиден в продължение на 150 години, а книгата му (писана около 1830 г.) се оказва едно от най-добрите изследвания за разбиране на американската действителност. Актуално остава и неговото обяснение за Франция, направено на базата на задълбочено изследване на Стария режим, продължен от Революцията.

Тук трябва да споменем също така Спенсър и Льо Пле.

Принципите на социологията на Спенсър е първото систематично усилие за създаване на действително социологическа теория. В желанието си възможно най-добре да разбере обществото, авторът го сравнява с биологичен организъм; така той навлиза в редица органистични и функционалистки аналогии, които (макар днес да ни изглеждат наивни) остават едно от вечните изкушения, с които съвременният социолог трябва да се бори.

Твърде близък до нас със своя вкус към конкретното изследване на всекидневната реалност, Льо Пле прави специфични „проучвания на място“ – монографии на семейства по целия свят. За съжаление, от подробното описание на тези многобройни фамилии той не съумява да изведе цялостна теория, а само потвърждава своята социална доктрина – едновременно католическа и консервативна. Льо Пле стига до извода, че „родоначалната“ фамилия е по-висша в сравнение с патриархалната, и особено в сравнение със съпружеското семейство, което няма никакво продължение. Отличният наблюдател на социалната реалност често е изкушен да премине към открито нормативно отношение и да каже: „в наблюдаваното от мен това е добро, а това е лошо“. Така наблюдението на фактите засилва предварителните идеи (т. е. учението на наблюдателя), вместо да води до създаване на теоретична конструкция, която да съдейства за разбирането и евентуалното предвиждане на процесите. В *Grands Thèmes* можем да намерим описание на една селска фамилия от Пиренеите (стр. 88).

3. ЗА МЕТОДА

На практика не съществува наблюдение върху обществената действителност, без наличието на минимум теория в началото. Не може да се наблюдава случващото се в обществото, без да се изхожда от някои предварителни идеи, било то идеи и тези на здравия разум, или пък хипотези, изведени от други социологически изследвания. Социологията, подобно на всички съвременни науки, изгражда своя предмет, тръгвайки от реалността и в съответствие с определен корпус от хипотези и теории. Според Дюркем, **позитивната теория** трябва да разглежда социалните факти „като неща“, т. е. със същото отношение, което ученият има към биологичните, физичните или химичните явления. Социалните факти стават предмет на изследване едва когато бъдат анализирани през призмата на социологията (виж текста на Фоконе-Мос в *Grands Thèmes*, стр. 216).

В това е фундаменталната разлика между позитивната социална наука и нормативните науки, каквито са например моралът и правото. Физикът не се нуждае от дълги обосновки, за да докаже, че се занимава с позитивна наука, защото във физиката не съществува морал. За сметка на това, целият обществен живот е органи-

зиран и управляван от морала и законите. Науката за морала и правната наука имат за цел да развият познанието за моралните правила и юридическите норми, като разсъждават върху тези правила и техните основания; така, нормативните науки изхождат от норми, за да изведат от тях практически правила за поведение. За разлика от тях, позитивната наука изхожда от конкретните факти на поведение, които описва и тълкува с цел да ги разбере, без да дава оценки за това кое е добро и кое е лошо. За социолога осъдителното поведение е също толкова нормално, както и държанието, което е официално прието от обществото. Да се изгради теория, която осмисля реалността, не означава да се дава оценка на тази действителност.

Освен позитивна, социологията трябва да бъде и *кумулятивна наука*.

Пророческата амбиция на великите мислители от XIX век не е толкова характерна за социолозите на XX век, което обаче не пречи на последните да изпитват огромен респект и уважение към титаните на мисълта от предходната епоха. Съвременните социолози са по-скромни, но същевременно и по-амбициозни. Те се опитват да се ограничат с разбирането на свързана цялост от факти и изхождайки от нея да изградят, по думите на Мъртън, *ограничена теория със среден обсег на действие*, или теория на средно равнище (виж текста на Мъртън в *Grands Thèmes*, стр. 231). Макар че отразява само ограничена съвкупност от факти, тази теория би могла впоследствие да бъде изведена на по-високо равнище и да се приложи в друга сфера за анализ на друг комплекс от факти. Освен това, дадена теория със среден обсег би могла да се слее с друга подобна теория, изградена върху друга фактологична цялост, и на базата на двете теории да се създаде трета с малко по-широк теоретичен обхват. Именно в това е смисълът на определението „кумулятивен“.

Историята показва, че онези, които са разсъждавали върху големите обществени проблеми, са чели своите предшественици главно с цел да ги отхвърлят и да започнат на чисто. Това е нормалната практика на философа и доктринера. За разлика от тях, социологът няма претенцията да преосмисля изцяло даден проблем. Той по-скоро се стреми да изследва конкретните факти и да извежда от тях схеми за анализ и тълкуване. Като начало, социологът се запознава с изследванията и изводите на своите предшественици, изучавали същите или аналогични факти, и след това, върху базата на техните изводи, се опитва да стигне по-далеч, като използва по-усъвършенстван инструментариум за анализ.

Всеки, който днес се заеме да изучава дадено явление (например самоубийството), започва чрез запознаване с вече направените емпирични изследвания – както с първото проучване, проведено от Дюркем, така и с трудовете на неговите последователи – преди да проучи с какви нови данни разполагаме днес. След това създадената от Дюркем преди около сто години теория за *самоубийството*, критикувана и доразвита от неговите последователи, може да бъде поставена на изпитанието на новите, налични сега факти. Всяка теория представлява интелектуален инструмент, призван да съдейства за разбиране на действителността, за осмисляне на даден комплекс от факти, и именно по това научната теория се отличава от общественото учение. Социалната доктрина по принцип е повече или по-малко обща и всеобхватна, докато строгата теория, ограничена и скромна в своите претенции, отразява конкретно обществено явление и често се оказва по-поучителна за разбирането на обществото като цяло в сравнение с някаква обща теория, набързо изградена върху сбор от несвързани факти.

В резултат от проучванията си върху *Самоубийството*, Дюркем изработва понятието *аномия*, което впоследствие става едно от фундаменталните понятия на съвременната социология и намира приложение в анализа на различни общес-

твени механизми, които нямат видима връзка със самоубийството. Например Мъртън го използва, за да обясни някои характерни черти на съвременното американско общество, като му придава (трябва да признаем) малко по-различен смисъл. Изучаването на дадено ограничено обществено явление, каквото е самоубийството, довежда до формулирането на новото понятие *аномия*, което позволява да се анализират различни явления, притежаващи понякога много по-широк мащаб.

Сравнението и разсъждението по аналогия са съблазнителни, но крият и много клопки, защото (по думите на Мосю де ла Палис) трябва да се сравнява само онова, което е сравнимо; външната очевидност често крие уловки, трудни за откриване и преодоляване в хода на изследователската работа. Политолозите знаят това от собствен опит, тъй като вече два века се опитват да сравнят политическите режими, без да са стигнали до окончателни изводи. Същото се отнася и за етнологите. И въпреки това, няма съмнение, че нищо не осветлява така добре даден проблем, както уместно направеното от социолога сравнение, който (за разлика от своите колеги от „несоциалните“ науки) почти никога не може да се възползва от чистия експеримент.

Разсъждаването върху схеми, модели и типове идеали, или най-общо казано – върху „образи“, позволява да се избягнат много клопки. Това е предпочитаният подход на социолозите още от времето на знаменитото изследване на Макс Вебер върху *Протестантската етика и духът на капитализма*. Задълбоченият анализ на практическите приложения на моралистичната теология и на калвинистката метафизика води автора до нова визия за света и за поведението на пуританите, която всъщност почти съвпада с модела, диктуващ поведението на капиталистическия предприемач. От друга страна, успоредното историческо развитие на двата модела го подтиква да посочи някои връзки между тях, без обаче да твърди, че единият е причина за другия (виж текста на Вебер в *Grands Thèmes*, стр. 219).

Фундаментален си остава проблемът дали тази наука за обществата може да доведе до формулирането на закони? Твърди се, че на определен етап от своето развитие всяка наука трябва да формулира *закони*. В края на XIX век, носени от еуфорията на първите открития и окрилени от вярата в прогреса на човечеството, мнозина социолози твърдят, че съществуват обществени закони. Днес обаче добава да бъдем по-скромни. Възможно е да съществуват обществени закони, но нека не се опитваме да ги формулираме твърде прибързано; нека се задоволим с откриване на *закономерности*, като помним, че ако в нашия опит А се наблюдава винаги заедно с В, това не означава задължително, че А е причина за В, нито че А е неотделимо от В. Изучаването на тези закономерности позволява до известна степен да се правят и предвиждания – в рамките на гореказаното може например да се твърди, че ако искате явлението А, най-вероятно заедно с него ще получите и явлението В. Тук виждаме илюстрирана съществената разлика между предвиждането и предсказанието.

Нека разгледаме друг пример. Бързото развитие на индустриалното общество предполага голяма географска и социална мобилност на населението. Бързото изграждане на завод на дадена територия, предлагаща най-рентабилно производство, предполага наличието на възможност за много бързо мобилизиране на технически персонал и на работна ръка. От друга страна, широкото приложение на техники, характерно за съвременната индустрия, е свързано с възможности за бързо набиране и обучение на индивиди с необходимите способности. Оттук следва, че традиционната патриархална фамилия, при която младото семейство остава при родителите и синът има същото социално положение като своя баща, вече е не-

съвместима с бързо развиващата се индустрия. За да бъде взривено патриархалното семейство, е достатъчно хората да се женят не под натиска на родовия интерес, а да избират своя партньор в зависимост от личните си потребности; най-индивидуалната сред тях безспорно е емоционалното влечение, което става основен мотив за сключване на брак. Ако се оженят по любов и изберат професия, която са изучавали в училище, младите съпрузи вече не са принудени да остават нито в дома на своите родители, нито в същите обществени условия. Ако съпругът не прояви съответните способности, семейството ще губи от своя обществен престиж, но ако той е първенец на випуска си в Политехниката¹, семейството му ще се издига по обществената стълбица. Ето как бихме могли да открием функционална връзка между две явления, които на пръв поглед са толкова различни по своя характер: романтичният мит на огнените чувства и икономическото развитие на индустриалното общество.

Тази връзка обаче няма нито силата на закон, нито на причинно-следствено отношение. Могат да съществуват индустриални общества, в които на романтичната любов не се отделя онова място, което ние на Запад, в Русия или в Япония, ѝ отделяме. От друга страна, как може да се каже коя е причината и кое е следствието? Обществената причинност почти винаги е кръгова, т. е. явленията се причиняват взаимно.

4. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ТЕХНИКИ

За социолога не е достатъчно само да следва най-близките до здравия разум методи на разсъждение; той трябва да подхранва своя анализ и с изучаване на фактите. Както вече посочихме, социологията създава своя предмет (социалните факти), като тръгва от реалността, но за целта не е достатъчно наблюдателят да действа без предварителна идея; тъкмо обратното – необходимо е да се открие онова, което може да се окаже значимо от гледна точка на теорията. Иначе казано, въпросът е как да се премине от абстрактното понятие към нещата и фактите на всекидневието?

Дефинирайки аномията, Дюркем прави голяма теоретична крачка напред; за да може обаче това понятие да стане оперативно приложимо в рамките на дадено научно изследване, то трябва да се поддава на измерване (т. е. да са налице индикатори, максимално податливи на квантифициране), така че анализаторът да може да измерва степента на аномия на дадено общество или на конкретна негова група. Тези индикатори трябва да измерват различните елементи на аномията, но кои са тези съставки в изследваното общество или група? Ще бъде ли възможно след това да се оцени истинността на всеки индикатор и да му се даде коефициент, за да се създаде реален показател (индекс) за аномия? Освен това, би следвало да се уточнят кои променливи оказват влияние върху аномията, да се изучат техните съотношения и т. н. В тези няколко въпроса се загатва за многото предпазни мерки, проверки и разграничения, които са необходими, за да може дадено теоретично понятие да стане оперативно приложимо: именно тук трябва да се прояви цялото изкуство на изследвателя.

Твърде често обаче се случва социологът да не достигне (по повод на конкретен проблем) до теоретични инструменти, нито дори до обикновено описание на явленията в точни и изчерпателни термини. Тогава първото нещо, което трябва да

¹ *Ecole normale superieur* – едно от най-престижните висши учебни заведения във Франция – бел. ред.

направи, очевидно е описание на въпросното явление. В началните стадии от развитието на всяка наука, изследователите трябва да описват нещата подробно и старателно, „без да пропускат и забравят нищо“. В началото никой не знае кое е съществено и кое не, така че наблюдателят е принуден да натрупва огромна маса от сведения, рискуващи да изглеждат безполезни; някой друг социолог обаче, въоръжен с по-различен метод, може да ги види в нова светлина и да прозре в привидно ненужните подробности онова, което първият наблюдател не е успял да забележи. Това детайлно описание на действителността е наречено от някои автори социография или етнография (виж *Terrain*, глава 1 и 2).

За социолога, както и за другите учени, фундаменталният проблем е за разстоянието (дистанцията) между наблюдателя и изучавания от него обект. За биолога микроскопът е онзи посредник, който стои между учения и изследвания от него обект. Изучавайки поведението на себеподобните и обществото, в което самият той живее, социологът косвено изследва и самия себе си. Ако не разполага с набор от предварително разработени научни познания, той е принуден да тръгне от здравия смисъл, от предварителни идеи и от отделни понятия, заимствани от обикновения речник на обществото, в което живее. Нито един изследовател не може да направи истински научно изследване на общество, част от което е самият той, без да бъде повлиян от всички психологични и социални проблеми, които го измъчват или завладяват.

Да наложи изкуствена дистанция между себе си и наблюдаваните реалности, е първостепенна задача за социолога. Изследователските техники по същество целят именно това. За етнологата, който изучава далечни племена, дистанцията се установява благодарение на дългото пътуване и на разликите, които делят цивилизацията на изследователя от тази, която той изследва. Тук обаче отново се крие опасност, свързана със склонността да се вижда чуждата цивилизация единствено през призмата на своята собствена. И обратно, може да се цитира случаят на американски индианец, поканен за разговор в Ню Йорк от етнолог в началото на XX век. Индианецът не бил впечатлен нито от небостъргачите, нито от оживените улици, а единствено от това, което било значимо в неговата собствена цивилизация, например стъклените топки на стълбищните перила и жените-джуджета, показвани по панаирите. Когато изучава цивилизация, твърде различна от неговата собствена, етнологът е подложен на постоянен риск да взема странното за най-значимо. За социолога изследователските техники представляват средство за раздвоение на личността, така че наблюдателят да постигне абстрахиране както от самия себе си, така и от собствената си среда.

Да описваме означава преди всичко да броим, а броенето на нещата и фактите въвежда спрямо тях известна дистанция. Таблиците с цифри имат свои собствени изисквания. Все пак, статистиката е в състояние да опише само най-повърхностната видимост на нещата, т. е. само онова, което може да бъде преброено. Важно обаче е да се разбере онова, което по принцип не се поддава на преброяване. Така например, в социологията на религията могат да бъдат преброени хората, които ходят на литургия, но има ли смисъл цифрата, която социологът ще отчете, и ако да, то какъв именно? Това, което всъщност го интересува, е да установи „истински“ вярващите, защото отиването на литургия не е критерий, по който можем да съдим за степента на вяра у вярващите (хубави примери ще откриете в глава 6 на *Terrain*).

Втората обичайна изследователска техника е монографията, разбирана като задълбочено изучаване на конкретно явление или на добре отграничена социална цялост: било то малка обществена група (село, семейство или администрация), чието вътрешно функциониране изследователят се опитва да разбере; било то спе-

цифично обществено явление (напр. самоубийството), чиито измерения и отношения с общественото цяло, на което то е част, се опитваме да анализираме. С цел да хвърли светлина върху функционирането на обществото, монографията открива нови хоризонти, съдейства за формиране на схеми и теории и спомага за дефиниране на понятия и за очертаване на хипотетични съотношения, които едно следващо изследване евентуално ще потвърди, ще доразвие и ще усъвършенства (виж *Terrain*, глава 3).

Социологическото описание преуспява чрез координираното използване на тези две средства: на монографията и на статистиката. Монографията разкрива явлението, дава му оценка и показва връзката му с други явления. Статистиката измерва обхвата на явлението и неговата представителност в изучаваното общество като цяло. Всички настоящи усилия на методолозите са насочени към възможно най-тясното съчетаване на двете средства; за целта се използват пречистени статистически техники и се изработват показатели, които спомагат за изграждането на статистически серии (базирани на конкретни изследвания) и за създаването на теоретични модели.

В своята описателна дейност социологът често ползва данни, събрани от други изследователи, а именно от статистиците по искане на управленските екипи и икономистите. В страните с развита статистика рядко явление е данните да бъдат събирани по искане на социолозите, което фактически принуждава изследвателя да преработва и да преразглежда вече съществуващите статистически масиви. В страните „с неизградени статистически структури“ положението е още по-деликатно.

За всички явления, които не са предмет на административната или икономическата статистика, социологът трябва сам да събира необходимите данни. Лишен от възможността да прави изчерпателни преброявания в национален мащаб, той работи с извадки и провежда сондажи. Данните са най-оскъдни именно в сферата на мненията, настроенията, нагласите, вярванията и познанията; психосоциолозите се стараят чрез различни техники (от проучвания на общественото мнение до клинично изучаване на мотивациите) да събират свежи материали, пряко приложими за целите на социологическия анализ. И накрая, наблюдението на поведението, на обредите и на нравите, е особено призвание на етнолога. Понякога изследователят може да организира истинска пара-експериментална ситуация, разработвайки аналитични перспективи, които позволяват манипулиране на отделни променливи чрез въздействие върху контролни групи. Добър пример в това отношение ни предлага изследването на Либерман (*Terrain*, стр. 218).

5. МАКРО-МИКРО-МЕЗО

Социологическият анализ използва количествени и качествени данни за изграждане на аргументирано и логически свързано изложение за обществото, т. е. за създаване на теория, която (в качеството си на „изкуство за виждане“) впоследствие служи за по-доброто разбиране на различните реалности. Количествените данни се подлагат на все по-комплексни и усъвършенствани анализи. Таблиците с двоен вход са само най-схематичното представяне на прости данни. Корелационните анализи използват различни коефициенти за уточняване на едновременните изменения на явленията, без при това да се установява причинно-следствена връзка. Анализът на съответствията е все по-често използван инструмент, заедно с комплекс от много други. Благодарение на тези анализи могат да бъдат създавани схеми, които представят социалната реалност от специфичен ъгъл и в опростена форма.

Качествените данни се подлагат на същата процедура за построяване на схе-

ми, модели и идеални типове; по думите на Вебер идеалният тип е „комплексът от представени в историческата реалност отношения, които ние обединяваме поради тяхната културна (социална) значимост в едно концептуално цяло (...). Той трябва да бъде изграждан постепенно, като се започне с единични елементи, които се извеждат един по един от историческата реалност". Идеалните типове могат да бъдат както проста схематизация на фрагменти от реалността, така и сложна конструкция, отразяваща дадена форма на цивилизация или на общество.

Обществото може да бъде разглеждано или глобално „отгоре“, или обратно – „отдолу“, от гледна точка на индивидите. На практика всяко общество съществува единствено чрез индивидите, които го съставят и чиито действия формират неговия същински живот; и обратно, обществото може да бъде разглеждано като цялостна структура, която налага своите правила за съществуване и действие на всички свои членове чрез собствените си институции и системи за принуда: закони, полиция, неодобрение, порицание и скандали, а също и възнаграждения и поощрения от всякакъв тип. В този смисъл могат да бъдат разграничени три социологически гледни точки: на макро-социологията, на микро-социологията и на мезо-социологията, която се отнася до институциите и опосредстващите механизми между макро- и микро-социологията.

Казано с езика на методологията, *холисткото виждане* се противопоставя на визията на *методологичния индивидуализъм* (виж текста на Будон в *Grands Thèmes*, стр. 226). В рамките на гротеската може да се заяви, че според холизма всичко идва от обществото, то налага своите правила, движения, структури и тенденции за промяна върху всички свои членове, които се явяват само марионетки в неговите ръце. Марксизмът и класическата политикономия отразяват именно тази холистка гледна точка; под тяхно влияние френската социология се утвърждава през 50-те и 60-те години като преобладаващо холистка. Така, от една страна, марксизмът оказва хегемонно господство върху идеологията, а от друга страна, икономическият растеж по време на *Тридесетте славни години*¹ създава убеждението, че техническите, икономическите и демографските сили са причина за обществения прогрес и за всички промени в нравите и менталитета. Провалът на марксизма и на историческия материализъм като обща теория за обществото, както и икономическата криза след 1975 г., поставят отново под въпрос тази господстваща гледна точка; така в социологията ставаме свидетели, по думите на Ален Турен, „на завръщане на актора“: индивидуалните стратегии и тяхното натрупване привличат все повече вниманието на изследователите до степен, че методологичният индивидуализъм, проповядван от Реймон Будон, се налага като господстваща перспектива, подкрепена от преоткриването на Чикагската школа и на етнометодологията. Между двете антагонистични течения, мезо-социологията продължава да процъфтява в повечето сектори на социологическо изследване: религия, организация, селски живот, политика и т. н.

Тези три гледни точки предопределят структурата и на настоящето учебно пособие. Първите глави са посветени на етнологията и социалната психология; те тръгват следователно от индивида, за да анализират последователно формите му на вписване в обществото, както и механизмите за социална регулация. Двете централни глави представят общите принципи на социологическия подход, както и глав-

¹ Годишите на икономически растеж след Втората световна война до средата на 70-те години – бел. ред.

ните идеални типове цивилизация и общество. Преднамерено мезо-социологически, последните глави анализират институциите и механизмите. И накрая, заключението поставя въпроси за мястото на социолога в обществото и за отношенията между теория и идеология.

БИБЛИОГРАФИЯ

— Освен този увод виж:

Etienne J. et Mendras H., *Les grands Thèmes de la Sociologie par les grands sociologues*, Paris, Armand Colin, 1999, chapitre 8, textes de Hegel et de Fauconnet-Mauss.

— В това учебно помагало рядко се дават сведения за цитираните автори, затова трябва да бъде допълнено от следните исторически обзори върху големите социолози:

Aron R., *Les Etapes de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard, 1967, réédition en coll. "TEL", (le classique).

Etienne J. et Mendras H., *Les grands Auteurs de la sociologie. Tocqueville, Marx, Durkheim, Weber*, Paris, Hatier, 1996-190 p. (le minimum).

Lallement M., *Histoire des idées sociologiques*, Paris, Nathan, 1993, tome I, *Des Origines à Durkheim et Weber*, 256 p. Tome II, *De Parsons aux contemporains*, 254 p. (plus complet).

Nisbet R., *La Tradition sociologique*, Paris, PUF, 1984 (une interprétation sociologique de la sociologie).

Valade B., *Introduction aux sciences sociales*, Paris, PUF, 1996 (une somme érudite).